

Bevégeztetett? Föltámadott!*Szalay Lajos 1956-os grafikáiról*

ntörvényű, keserű, nagy művész. Sosem „rajzol”, mégha a vonalháló révén teljesedik is ki világa, hanem gondolkodik. Zártan, fegyelmезetten, a pillanatnyi öröm és kétségbeesés hajóhintáján is minduntalan az Apokalipszis felé repülve. Mintha a szenvedés, a szenvedés-sorozatok – a bibliai megfeszítéstől Dózsa kínhalálán át az 1956-os magyar forradalom kerékbetöréséig – az emberi lét egyetlen, mert esszenciális sűrítését adnák. Mintha az alakok és a helyzetek – az ember – és állatfigurák, mitológiai hősök, történelmi személyiségek – magukban foglalnák a világmindenséget: az emberiség ősalapotától a hétfejű sárkányon táncoló beatnik-nemzedékig.

Júdás és Pilátus, a Karamazov testvérek és a partizán, Ikarusz és Hunyadi János, Assisi Szent Ferenc és Zrínyi, s ezerszer megrajzolt formában: a Család és a megannyi elesett – ez a Szalay Lajos tollrajzaival körülhatárolt terrénem.

A bánatmalom és szorongás ellenére is valahol reneszánsz fényű, az elkezdett, de – még a tömbön belül is – sosem befejezett vonal által jellemzett börtönkaloda.

A bűnbe esés és a bűntől való – valójában sosem lehetséges – szabadulás attól drámai, hogy nem a paradicsom szépséges kertjében történik mindez, hanem bennünk. Szálkás, sűrű, a görögséget és a szép test filozófiáját – egyáltalán az artistikumot – elvető, foltszerűségében kíméletlenül „göcsörtös” vonalháló adja tudunkra, hogy nincs menekvés. Az emberhez egyetlen méltó létforma – a (madáchi?) küzdelem.

Szalay éhező parasztjait, mert az egyetemes szenvedésnek is vannak külön alagútjai, Jeanne D’ Arc vezeti. Dávid király meg, ha égő riadalmát nézzük, Dózsa trónján ül. Nincs tőlünk független, csak bennünk zakatoló mitológia és történelem. Ezeknek pedig riadalma van, láza van. Még a legszentebb, meghitt pillanat is – a családé, valamiféle üzőtséggé létformájával teljes. Látni ezt a gyermekre irányuló szempárokon is: a megszületett ugyan csaknem kisdéd Jézus, de amit magában foglal, az a Koponyák hegye. Ahányszor érinti a rajzoló toll a papírt, annyiszor éli át a művész – akarva-akaratlan a megborzongás örömeivel – a lét tragikumát. Nemcsak hőseit állítja kivégzőosztag elé, mert pszichikuma szerint így erkölcsös, maga is odaáll.

Evvel a mesefantázia – jóllehet a magunk teremtette otthonosságnak szintén megvan a bája (Ádám nevet ad az állatoknak) – valamilyen könyörtelen, ám sosem ítélező tartományba fordul. A realista álomlátó így válik a valóság birtoklójává. Mégha illúzió is ez a mindent tudás, mindent akarás, Szalay ezzel is igazságkereső

gesztussal, mely rajzain többnyire a jó és a rossz párharcában ölt testet, közelebb jut ihletének forrásához: a társas magányhoz. Ez a senki földjén való lakozás – nehézségeit ismertjük – arra készíti, hogy olyan intenzitással, a tusba szinte belefúlva támadja meg különleges rácsszerkezetével a papírt, hogy lássák indulatának összes összetevője, legkivált a lét katedrálisát kívülről-belülről megismerni akaró szándék.

New York-i keltezésű levele (1979. november 5.) – amely egyúttal a félszáznál több rajzát bemutató békéscsabai antológia előszavaként is szolgál – arc poetica-jellegű vallomás. „Azt hiszem, a művészetről úgy is lehet beszélni, mintha a téma egy raszteres klisé lenne; külön pontok, amik egy bizonyos távolságból képpé állnak össze.

Az altamirai bölényrajzoló, a görög vázafestő, Leonardo, Picasso évszázadok távolságán át is egy fonálra felfűzött gyöngyök. Ez a fonál a grácia. Erőlködés mentes könnyedség, amit kegyelmi ajándékképpen kaptak a latinok.

Mi, magyarok, a kegyelem bal oldalára születtünk. Még a mosolyunk is nyikorog. Évtizedek egybefolyó éjszakáin át birkózunk az angyallal egy kis, fonnyadt áldásért, de azért birkózunk.

Leonardo hagyományán vált bennem csökönyössé a meggyőződés, hogy a művészet és a tudomány egymást kiegészítve szolgálják az embert a valóság felismerésében. A művészet és a tudomány e közös erőfeszítésében az ember ugyan úrnak látszik, de valójában ő is szolgálatban van, mint gyermekkorunk katekizmusának első felelete; azért vagyunk ezen a világon, hogy x-et megismerjük, szeressük, neki szolgáljunk, és ezáltal üdvözlünk. Az x-et mindig más értékkel helyettesítjük be, de a lényeg mindig ugyanaz; szolgálatszerű keresése a valóságnak.

A látvány mögé rejtett valóság kutatásában még ma is krokik temérdekén keresztül igyekszem vonalán kapni az igazat, de a jó és az igaz szinte mindig elugrik előlem. Nem messze, csak egy vonal vastagságra, de ez annyi, mintha ezer mér-földre lenne tőlem.

Egyébként soha nem akartam modern rajzokat csinálni, »csak« jókat. De ez a »csak« keményebb próba volt, mint ezer, esetleg sikerülhető modern rajz.”

Ugyanebben az írásban arról is beszél, hogy a „reális rajzot” igyekezett elválasztani a „látvány szembelógó naturalizmusától”; arra szintén figyelt, „hogy a vonal részt vegyen a látványban, ne csak látszódjék benne”. S a vallomás befejezése döbbenetes adalék arra, hogy miért kellett elhagynia hazáját; és hogy miért kényszerült a Franciaországot, Argentínát és az Amerikai Egyesült Államokat is „újba ejtő” négy évtizedes bolyongásra. „1941-ben Kassák Lajos előszavával kiadott hatvan rajzban feladtam a kérdést, sokat meg is oldottam. De a hajnali derengésben is világosan látó könyvemet a konjunktúra delén kukurékoló csipás kakasok rikácsolása elhallgattatta.”

Szalay Lajos, amint a föntiekből ugyancsak kitűnik, a „reális rajzot” az általa a világ egyik legjobb rajzolójának tartott művészre hagyatkozva picassói realitásának gondolta. Amelyben a vonal ugyan látványelem (is), de nem a felszínen úszik, hanem – fő-

képp a drámai alakítás révén – a mélybe hatol. Nem ábrázol, hanem megjelenít, ha tesszik – szimbólumvilágával, egy kissé szürreális vagy a felé hajló eszközrendszerével – bizonyos filozofikus, biblikus és bölcséleti eredetű mondanivalókat is. Nem a külső szépség izgatja, hanem fölforrósult közlésrendszerével az igazságtartalom.

Sümege György művészettörténész több könyvében foglalkozott – a művésszel interjúkat készített, a külhoni szereplőket levélvallomásra bírta – Szalay Lajos grafikáival, ideértve természetesen az 1956-os magyar forradalom rajzi megidézését is. Tőle tudjuk – a Buenos Aires-i *Dél-amerikai Magyarság* szerkesztőjének, Ferecsey Jánosnak szavait idézve –, hogy az állandóan hírré váró, éjjel-nappal a rádió mellett ülő grafikusművész milyen feldúlt állapotban állított be („Három napja nem alszom, éjjel-nappal rajzolok”) rajzait lobogtatva a szerkesztőségbe. S a november 4-ei orosz bevonulás után újabb grafikát hozott. Gyakorlatilag ezek a művek jelentek meg az *El drama de Hungria* című könyvecskében (Buenos Aires, 1956) – „a fedőlapot Szalay tervezte, piros-fehér-zöld sávokkal, S. O. S. betűkből” –, mely az ENSZ-hez, a világszervezet kormányaihoz és a vezető lapokhoz ugyancsak eljutott. A könyv magyar kiadása: *S. O. S. 1956. A magyar dráma*, (Vác, 1996).

Honnan a cím? A Szabad Kossuth Rádió, Budapest és a Szabad Petőfi Rádió, Győr november 4-ei (7 óra 57 perckor fölhangzott) adásából. „Figyelem! Figyelem! Figyelem! Kedves hallgatóink! A Magyar Írók Szövetségének felhívását hallják: Itt a Magyar Írók Szövetsége! A világ minden írójához, tudósához, minden írószövetségéhez, akadémiajához, tudományos egyesüléséhez, a szellemi élet vezetőihez fordulunk segítségért. Kevés az idő! A tényeket ismeritek, nem kell ismertetni. Segítsetek Magyarországon! Segítsetek a magyar népen! Segítsetek a magyar írókon, tudósokon, munkásokon, paraszton, értelmiségi dolgozókon! Segítsetek! Segítsetek! Segítsetek! S. O. S. S. O. S. S. O. S.”

A Szalay Lajos-grafikák a forradalom – az akkor még győztesnek látszó forradalom – napjaiban sem voltak virgoncok (életművétől távol is áll az ilyesféle hangulat). Tehát ha ekkor sem volt felhőtlen a rajzok ege, akkor milyen sötét – szociografikus beütésű – átokfellegeteket hordozott a grafika az újbóli véres megszállás után! Ritka a fölemelt, előre tartott diadalmas kéz, inkább a megfeszítés különböző pózai – utcai, álló, fekvő, kereszttel és a kereszt hiányával tüntető corpus-variációk – dominálnak.

S a kivégzészerű jeleneteknek se szeri, se száma. A legdöbbenetesebb a hátulról nyaknak szegzett géppuska (a kivégzendő épp egy mikrofon előtt áll, nyilván a rádióban be akar valamilyen hírt olvasni – a rajz egyébként a fönt idézett S. O. S.-szöveget erősíti): a tanúk előtt álló, papírcsákós, fakardos, nádparipáján lovagló kisgyerek, amint szembenéz az ágyúcsővel; s nem utolsósorban a rászögezett puskával csak saját hitét szembeállító – az alak fölemelt kezében kereszt –, megtépett ruhájú, sarujában földhöz merevedett paraszt. Ez utóbbi rajz bibliai vétetésű is – fönről egy őrangyal (?) szemléli a kivégzést –, de leginkább fájdalmasan groteszk légkörével hat. Nem is annyira a katona meghosszabbított orrára mint puskára gondolok, hanem a hallgatag nyájra; magyarán ezen a grafikán a megannyi bárány nem Agnus deiként szerepel, hanem mint birkanép, birkatömeg.

Az ellenállás fokozatai – a túlerő végül is győzött – kevés lapon vannak megörökítve (ennek egy kissé ellentmond a puskával harcot fölvevő csupaszként mint bátorságjelkép), viszont a győztes orosz horda kíméletlensége annál többször: lovas katonák tiporják meg a földön fekvő élő-holtakat; a már megfeszített kisenvedővel is diadalittasan ököl gyalázatoskodik; a megbecstelenített asszony – férje holtan fekszik – még a gimnasztyorkás katonára (letolt nadrág) se tud nézni, csak maga elé; a Krisztus töviskoszorújával keretezett, térdeplő férfit, puskás őr jelenlétében, egy utcai Pilátus árulja be, vonja kérdőre.

Egészen különleges az arccal a földön fekvő anya (fél oldalnézet) és mellette a hátán nyugvó gyermek kompozíciója azért is, mert a holt kereszt vízszintes szárát a hátal rájuk boruló férfi (apa) képezi. Egy nagy utcakövön maradt halom ez a torzított emberkereszt, melynek jelszerűsége felülről nézve volna láthatóbb, de a grafikusművész megmaradt eme látványnak ugyancsak riasztó, ugyanakkor sokkoló póz mellett. Több rajzon kap főszerepet a kis és nagyobbacska gyermek: puskával és – fájdalom – fakarddal a kezében harcosnak ábrázolva, de még inkább a szülők: az apa és anya fájdalmát jelenlétével kibővíti, szeretteit óvó, egyszóval a felnőttek gyámolójaként. Reménysugárként az S. O. S. 1956. A magyar dráma című kötetben – egy Krisztus arcú alak (a kompozíció szerint benne van a férfi és a nő is), térdén gyermekkel, virágot ültet – egy korábbi rajz is szerepel: *Tavaszi* (1954).

Ha a kollektívot a már említett békéscsabai antológiában (*Szalay Lajos rajzai*. Megyei Könyvtár, 1979) megjelent, hasonló tematikájú és az idő tájt készült – *Allatok; Bevégeztetett; A tékozló fiú; Pap* az összes: (1956) – és a megtorlás időszakát idéző művekkel kiegészítjük (*Nincs kegyelem; Ó irgalom atyja* – mindkettő 1959; *Júdás I.; Az utolsó út* – mindkettő 1960), előttünk Szalay szenvedélyes igazságkereső gesztusa, kortörténelme. Mint művész 1956-os rajzaival, mert a zsarnok itthon betapasztotta a szájakat, előtte járt a történettudománynak, és megalapozta – érzelmi karakterével ösztönözte – az októberi magyar forradalom jövőbeni minél jobb megismerését.

De a kommunisták keze – ne feledjük, a forradalom nem csupán az idegen hatalom, az oroszok ellen irányult, hanem a kommunizmus megdöntését is céljaul tűzte ki – már akkor is messzire ért. Erről vallanak a művész életrajzi emlékei: „Argentínai nyugalmunkat és reményeinket megzavarta az 1956-os magyar forradalom. Szülőhazám tragédiáját mélyen átéreztem, és magaménak vallottam, ami kihívta a baloldali argentin értelmiség gyűlöletét. Második hazánk elhagyására kényszerítettek minket, s hogy találjunk egy harmadikat, New Yorkba jöttünk.”

Szintén Sümegitől tudjuk – fokozható-e a keserűség? –, hogy Szalay lélekállapotán milyen nyomot hagyott – bár az általa ábrázolt szenvedés egyetemes – rajzban is megvallott magyarságának az elutasítása. „...tízévi argentin tartózkodásom alatt feddhetetlen becsületességem és szakmai kiválóságom ellenére – vagy éppen miatta – elértem végre, hogy az anyagi nyomor és az erkölcsi eltemettség alján várjam a dicstelen megdöglést.”

Hazatelepülvén, szerencsére, nem ez várt rá.

Hogy minden sötétítő szándék ellenére az a fátyla még ma is lobog, 1956-os grafikáinak is köszönhető. ☒